

Oriental Journal of Philology**ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY**

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**THE INTENSIFICATION OF LINGUISTIC EXPERIMENTS IN UZBEK POETRY OF THE INDEPENDENCE PERIOD****Khayrulla Khamdamovich Ibragimov***PhD, Associate Professor**Jizzakh Branch of the National University of Uzbekistan**Jizzakh, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: Language, sound, phonosemantics, allegory, symbol, contrast, tone, rhythm, repetition, philosophical approach, metaphorical thinking, syntactic construction.

Abstract: The article analyzes the artistic and aesthetic possibilities of word-formation mechanisms in the Uzbek language system in poetic texts and reveals the essence of linguistic units that have emerged as poetic innovations.

Received: 19.11.25**Accepted:** 20.11.25**Published:** 21.11.25**MUSTAQILLIK DAVRI O‘ZBEK SHE‘RIYATIDA TIL TAJRIBALARINING FAOLLASHUVI****Xayrulla Hamdamovich Ibragimov***f.f.d. (PhD)**O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali dotsenti**Jizzax, O‘zbekiston***MAQOLA HAQIDA**

Kalit so‘zlar: Til, tovush, fonosemantika, allegoriya, simvol, contrast, ohang, ritm, takror, falsafiy yondashuv, metaforik tafakkur, sintaktik qurilish.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tili tizimidagi so‘z yasash mexanizmlarining she‘riy matndagi badiiy-estetik imkoniyatlari tahlil qilinib, poetik yangilik sifatida yuzaga kelgan til birliklarining mohiyati ochib berilgan.

АКТИВИЗАЦИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ В УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ**Хайрулла Хамдамович Ибрагимов***к.ф.н. (PhD)*<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp>

*Доцент Джизакского филиала Национального университета Узбекистана
Джизак, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Язык, звук, фоносемантика, аллегория, символ, контраст, тон, ритм, повтор, философский подход, метафорическое мышление, синтаксическая конструкция.	Аннотация: В статье анализируются художественно-эстетические возможности словообразовательных механизмов узбекского языка в поэтических текстах и раскрывается сущность языковых единиц, возникших как поэтические новации.
--	--

Kirish. Mustaqillikka erishganimizdan so‘ng milliy madaniyat, san’at, adabiyot va til sohalarida yangicha taraqqiyot bosqichi boshlandi. Mustaqillik inson tafakkurida ozodlik va erkinlik tuyg‘ularini uyg‘otdi. Shu bois 1990-yillar boshidan boshlab o‘zbek she’riyati yangi badiiy shakllanish davriga kirdi. Bu davr adabiyotida eng diqqatga sazovor hodisalardan biri – til tajribalarining faollashuvi, ya’ni shoirlarning badiiy tilda yangi izlanishlarga kirishganliklaridir.

Til – bu nafaqat muloqot vositasi, balki badiiy tafakkurning ifoda vositasi hamdir. Shoir uchun til – dunyoni idrok etish, voqelikni estetik shaklda yaratish vositasi. Mustaqillik davrida bu idrok yangicha ohang, yangi semantika, yangicha sintaktik qurilishlar orqali ifoda topdi. Shoirlar o‘z ijodida xalq tili, og‘zaki ijod, qadimiy so‘z boyliklari, diniy-mistik timsollar, zamonaviy terminologiyani uyg‘unlashtirishga intildilar. She’riyatda til tajribalarining faollashuvi avvalo ijodiy erkinlik, milliy ruhning uyg‘onishi, tarixiy xotiraga murojaat kabi omillar bilan bog‘liq. Shoirlar “so‘z”ni oddiy muloqot birligi emas, balki ruhiy holat, estetik timsol sifatida anglay boshladilar. Bu jarayon o‘zbek she’riyatida badiiy tildagi fonetik, leksik, morfologik va sintaktik darajadagi yangilanishlarni yuzaga keltirdi. Bularning barchasini mustaqillik davrida badiiy tafakkurning o‘zgarishi natijasida yuzaga keldi deyish mumkin.

XX asrning ikkinchi yarmi o‘zbek adabiyotida ijtimoiy buyurtma, mafkuraviy cheklovlar hukmron davr bo‘ldi. Shoirlar asar yaratishda ideologik talablar, “partiyaviylik” tamoyillari, ijtimoiy realizm qonunlariga bo‘ysundilar. Mustaqillik yillarida esa ijod erkinligi tiklandi. Natijada badiiy tafakkur yangi mazmun kasb etdi – inson shaxsiyati, ruhiy kechinma, milliy qadriyat, tarixiy xotira, e’tiqod va falsafiy izlanishlar markazga chiqdi. Shoirlarimiz endi xalq dardini faqat tashqi tasvir orqali emas, balki ichki kechinmalar, metaforik fikrlar orqali ifodalashga intilishdi. Shu bilan birga, so‘zga falsafiy yondashuv, metaforik tafakkur, tovush ohangining ma’noga xizmat qilishi kabi jihatlar kuchaydi. Masalan, Xurshid Davronning quyidagi misralarida inson va tarix, vaqt va makon birligi poetik tilda ifodalanadi:

“Men tarixning eng so‘nggi sahifasida

Qalam o‘rniga yuragimni qo‘ydim...”

Bu misralarda “yurak” – ijod, “qalam” – tafakkur, “tarix” – zamon ramzi sifatida qo‘llanadi. Badiiy tafakkurda timsollar o‘zaro chatishtiriladi, bu esa she‘r tilining yangi poetik sifati – semantik zichlikni yuzaga keltiradi. Shuningdek, bu davrda metonimiya, allegoriya, simvol, kontrast kabi ifoda vositalarining ma‘no doirasi kengaydi. Har bir shoir o‘z individualligini tilda izlay boshladi. Shu bois mustaqillik davri she‘riyati badiiy tildagi ko‘p ovozlilik (polifoniya) bilan xarakterlanadi.

Til tajribalari, avvalo, ijtimoiy-ruhiy o‘zgarishlar natijasidir. Mustaqillik yillarida shoirlar uchun eng muhim hodisa – so‘z erkinligi edi. Shu bilan birga, o‘zbek tili davlat tili maqomini olishi milliy o‘zlikni anglash jarayoniga kuchli turtki berdi.

Til tajribalarining shakllanishiga quyidagi omillar sabab bo‘ldi:

1. Erkin fikrlash muhitining vujudga kelishi. Shoirlar endi “to‘g‘ri” so‘zlashdan qo‘rqmadilar. So‘z erkinligi ularni tildagi noan‘naviy ifodalarni izlashga undadi.
2. Milliy qadriyatlar va xalq og‘zaki ijodining qayta tiklanishi. She‘r tilida maqollar, xalqona iboralar, qadimiy so‘zlar faol ishlatila boshladi.
3. Estetik yangilanish istagi. Har bir shoir o‘ziga xos badiiy uslub topishga harakat qildi.
4. Texnologik davr va zamonaviy leksikaning kirib kelishi. Yangi atamalar, shahar hayotiga xos birliklar she‘riyat tilini boyitdi.

Albatta, til tajribasining markazida metaforik tafakkur turadi. Metafora nafaqat tasvir vositasi, balki dunyoni idrok etish shakliga aylanadi. Masalan, Usmon Azimning “Senga qarab so‘zlarim yosh to‘kar” misrasida so‘z – inson his-tuyg‘ularining faol subyekti sifatida ifodalanadi. Bu antropomorfik metafora bo‘lib, shoirning ichki ruhiy holatini so‘zning o‘zi orqali ifodalaydi. So‘z o‘yinlari (paronomaziya) – bu davrda ko‘p uchraydigan til tajribasidir. Masalan, To‘ra Sulaymonning mashhur satrlarida:

“Er elga tayanar, el erga suyanar,
Er bo‘lmasa el kimga tayanar?”

Bu misralarda tovush uyg‘unligi (“er-el”) semantik kuchayish hosil qiladi. Har bir tovush, har bir birlik ma‘no ifodalaydi. Bunday holatni fonosemantik uyg‘unlik deb atash mumkin. Shuningdek, Xurshid Davron, Jamol Kamol, Halima Xudoyberdiyeva ijodida tovush, ohang, pauza kabi fonetik vositalar ma‘noga xizmat qiladi. Masalan, Halima Xudoyberdiyevaning “Ona” she‘rida “O” tovushi ko‘p takrorlanadi – bu ochiqlik, quvonch, iztirob ohangini beradi. Albatta, fonosemantika tilning musiqiyiligini oshiradi, lekin shu bilan birga ma‘noga yangi qatlam qo‘shadi.

Bunday holat (til tajribalari)ni quyidagi bir qancha zamonaviy shoirlar ijodida ko‘rishimiz mumkin:

Usmon Azim

Usmon Azim she'riyati so'zning ruhiy imkoniyatlarini kashf etish maktabi. Shoir tilda grammatik normalarni buzadi, yangi so'z yasaydi, sintaktik erkinlik yaratadi. Uning she'rlarida tovushlar semantik yukni oshiradi. Masalan:

“Sokinlikda so'zlarim sukunatni buzdi,
Suvday oqdi harf, yuraginga tushdi.”

Bu yerda “so'z”, “sookinlik”, “suv”, “harf” timsollari fonetik uyg'unlik orqali bir-birini to'ldiradi;

Xurshid Davron

Xurshid Davron – tarixiy-mistik ruhni zamonaviy til bilan uyg'unlashtirgan shoir. U til tajribasini tarixiy va ruhiy qatlamlar kesishgan joyda izlaydi. Masalan:

“Men tarixni eshitdim shamol tildan,
Har g'ishtning yuragi bor, toshning ham.”

Bu yerda metaforik shaxslantirish vositasida til tabiatga, tabiat inson ruhiga tenglashtiriladi;

Muhammad Yusuf

Muhammad Yusuf ijodi xalq tili boyliklaridan oziqlanadi. Uning so'zlari soddaligi bilan falsafiy chuqurlikka ega:

“Yurakdagi so'zlarimni aytolmayman,
Chunki ular sizni yig'latadi, ona.”

Til tajribasi bu yerda sodda shakl orqali chuqur lirizm yaratishda namoyon bo'ladi;

To'ra Sulaymon

To'ra Sulaymon xalqona so'z o'yinlari, maqol va iboralarni badiiy tilda qayta ishlaydi. Uning she'rlarida paronomaziya, epitetlar, ritmik takrorlar til musiqasini belgilaydi.

“Er yotar, el turar, el uchun er yotar...”

Bu misrada tildagi ritmik takrorlik ma'no kuchini oshiradi, milliy ruhni ifodalaydi.

XXI asr boshlariga kelib, o'zbek she'riyati tilda va shaklda yanada erkinlashdi. Mustaqillikning dastlabki yillaridagi milliy ruh, vatanparvarlik, tarixiy xotira motivlari bilan bir qatorda endi modern estetik yo'nalishlar – ekzistensializm, individualizm, ramzparastlik, surrealizm elementlari kuchaydi. Til esa bu davrda faqat milliy hodisa emas, balki dunyoqarash ifodasi sifatida shakllandi. Shoirilar o'z til tajribalarida o'zlik, vaqt, makon, shaxs va ong o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ifodalashga urindilar. Masalan, Bahrom Ro'zimuhammad ijodida tilning intellektualizatsiyasi kuzatiladi. U she'riy tilda falsafiy tushunchalarni poetik ifodaga aylantiradi:

“So'z – borliqning soyasi,
Men esa so'zning izi...”

Ushbu misrada “so‘z” – ontologik kategoriya sifatida ishlatiladi. Shoir tilda mavjudlikni falsafiy tahlil qiladi. Aziz Said yoki Jamol Kamol ijodida ham tilning modernlashuvi, ramziy qatlamlarning ortishi, sintaktik tajribalar (uzilgan jumlar, ichki monologlar) faol qo‘llaniladi.

Tilning modernizatsiyasi quyidagi xususiyatlarda namoyon bo‘ladi:

1. So‘zning mazmundan ko‘ra hissiy kuchiga urg‘u beriladi;
2. She‘r tili mantiqiy emas, intuitiv oqimga aylanadi;
3. Tovush va ritm ma‘nodan ustun qo‘yiladi;
4. Sintaktik buzilishlar, pauzalar, ellipsislar maqsadli ishlatiladi.

Shu tariqa mustaqillikdan keying davr she‘riyati o‘zbek tilining poetik imkoniyatlarini kengaytirib, uni global badiiy jarayonlarga yaqinlashtirdi.

2000-yillardan boshlab o‘zbek adabiyotida postmodernizm unsurlari yaqqol sezila boshladi. Bu oqimda til o‘yin, parodiya, irooniya va intertekst (ya‘ni, boshqa matnlar bilan muloqot) asosiy badiiy vositaga aylandi. Til endi shunchaki fikr ifodasi emas, balki o‘yindir. Shoir o‘quvchini o‘ylantirish, kuldurish, hayratga solish yoki iztirobga cho‘ktirish uchun so‘z ma‘nosini buzadi, uni kontekstdan ajratadi yoki kutilmagan joyda qo‘llaydi. Masalan, yosh avlod shoirlaridan biri Shavkat Rahmon (kechki ijodida) so‘zning ikki yoki uch ma‘noli shaklidan foydalanadi:

“Tug‘ilganim – o‘limimga boshlanish,

O‘limim – yangi so‘zning tug‘ilishi.”

Bu yerda paradoksal ma‘no yaratilgan: “tug‘ilish” va “o‘lim” qarama-qarshi bo‘lsa-da, ular so‘z vositasida bir butun siklga aylanadi.

Intertekstual tajribalar – ya‘ni, avvalgi she‘riy matnlar bilan muloqot qilish ham bu davrda keng tarqaldi. Shoirilar Alisher Navoiy, Cho‘lpon, G‘afur G‘ulom, Erkin Vohidov kabi adiblarning satrlariga ishora qilib, ularni yangi badiiy kontekstda qayta talqin qiladilar. Masalan, Zebo Mirzoning “So‘zlarimning soyasi” she‘rida Navoiyning “so‘z” haqidagi falsafasi bilan zamonaviy ruh uyg‘unlashadi:

“So‘z aytdim – u menga qaytdi,

So‘zga singdim, men yo‘qoldim.”

Bu yerda so‘z shoirning o‘zini yutuvchi timsolga aylanadi – bu postmodernistik o‘zlikni inkorning poetik ifodasidir.

Til o‘yini shoir uchun endi tajriba emas, badiiy strategiyaga aylanadi. Har bir tovush, satr, ohang ma‘no yaratishdan ko‘ra uni “parchalash”, “yo‘qotish”, “so‘roq ostida qoldirish” uchun xizmat qiladi. Mustaqillikdan keyingi avlod – 1990-yillar oxiri va 2000-yillar boshida sahnaga chiqqan yangi shoirilar (Nodira Afoqova, Iqbol Mirzo, Shukrullo Yusupov, Murod Rajab, Zebo Mirzo, Farog‘at Xudoyqulova, Nurali Qobul va boshqalar) she‘riyatga yangi til, yangi intonatsiya olib kirdilar.

Bu avlod she'riyatida quyidagi holatlar seziladi:

1. Tilning individuallasuvi. Har bir shoir o'z "so'z makoni"ni yaratadi. Masalan, Iqbol Mirzo she'rlarida xalqona ifoda, samimiyat va lirizm uyg'un:

"Yomg'ir yog'di, yuragimda iz qoldi,
Yomg'ir emas – sizning so'zingiz edi."

2. Ayollar she'riyatida ruhiy tildan foydalanish. Halima Xudoyberdiyeva, Zebo Mirzo, Farog'at Xudoyqulova she'riyatida tilda ruh, sezgi va tuyg'u ustuvor.

"So'zlarim – ko'z yoshimning davomi,
Har harfimda yuragimning izi bor."

3. Urban (shahar) she'riyati – yangi ijtimoiy makon tilini yaratdi. Zamonaviy shoirlar "ko'cha", "metro", "telefon", "signal", "ekran" kabi so'zlarni poetik kontekstda ishlatib, yangi sivilizatsion semantika yaratdilar.

4. Kod va metafora uyg'unligi – so'zlar ma'nosidan tashqari ramziy kod sifatida ishlatiladi. Bu intellektual she'riyat tendensiyasidir. Shunday qilib, yangi avlod shoirlari til tajribalarini yangi bosqichga olib chiqib, o'zbek she'riyatini global badiiy jarayonlar bilan uyg'unlashtirdi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, mustaqillik davri o'zbek she'riyati – bu milliy o'zlik, ruhiy uyg'unish va erkin so'zlash davridir. Bu davrda shoirlar tilda yangi tajribalar qildilar, metafora, so'z o'yini, tovush uyg'unligi, sintaktik erkinlik kabi usullar orqali milliy badiiy tafakkurni yangicha shaklda ifoda etdilar.

Til tajribalarining faollashuvi nafaqat badiiy ifoda vositalarini boyitdi, balki o'zbek tilining estetik salohiyatini ochib berdi. Har bir shoir o'z til makonini yaratdi – bu esa o'zbek she'riyatini jahon adabiy jarayoniga yaqinlashtirdi.

Til tajribalarining faollashuvi o'zbek adabiyotini yangi estetik bosqichga olib chiqdi – endi u nafaqat milliy, balki jahon adabiy tafakkuri bilan teng muloqot qiluvchi she'riyatga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qo'shjonov M. Adabiyot nazariyasi asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2010.
2. Qosimova D. Zamonaviy o'zbek she'riyati tili. — Toshkent: Fan, 2019.
3. Usmon Azim. Saylanma. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
4. Xurshid Davron. So'nggi bekat. — Toshkent: Sharq, 2002.
5. Halima Xudoyberdiyeva. Ko'zlarim yo'lingda. — Toshkent: Ma'naviyat, 2003.
6. Muhammad Yusuf. Yurakdagi so'zlar. — Toshkent: Sharq, 2005.
7. To'ra Sulaymon. She'rlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2007.
8. Yusupova G. Zamonaviy poetik tafakkurda tilning estetik funksiyasi. — Toshkent, 2020.
9. Ro'zimuhammad B. Til va tafakkur estetikasi. — Toshkent: Ma'naviyat, 2015.

10. Said A. So‘z va sokinlik falsafasi. — Toshkent: Sharq, 2012.
11. Mirzo Z. She‘r va so‘z orasida. — Toshkent: Fan, 2018.
12. Rajab M. Yangi o‘zbek she‘riyati yo‘nalishlari. — Toshkent: Akademnashr, 2021.
13. Qobul N. Zamonaviy til poetikasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2020.